ВІСНИК

Київського університету імені Тараса Шевченка

Літературознавство
Мовознавство
Фольклористика

Випуск 2

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
1994

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Літературознавство
Мовознавство
Фольклористика

Випуск 2

Засновано 1958 р.

Видавничо-поліграфічний центр
«Київський університет»
1994

С.18-19; [2] Там же.- С.17-19; [3] Матеріал наданий автору статті в рукописній копії проф. О.А.Назаревським у 1972 р.; [4] Калинович М.Я. Amaryllis. Шалфейные холмы.- Лейпциг, 1914.- С.30. Ця збірка віршів була першою друкованою працею вченого, яку він звичайно не включав до переліку своїх опублікованих праць; [5] Калидаса. Избранное.- М., 1956; [6] Избранные труды русских индологов-филологов /Сост. и ред. И.Д.Серебряков.- М., 1962.- С.174-215; [7] Там же.- С.4-5; [8] Баранников А.П. Советская индология //Известия АН СССР. Отделение литературы и языка.-1948.-Т.УП.- Вып.I.; [9] Эрман В.Г. Очерк истории ведийской литературы.- М., 1980.- С.25; [10] Энциклопедический словарь. A-Z .- Лейпциг, 1956.- Т.I.- С.205; [11] Ильин Г.Ф. Религии древней Индии.- М., 1959.- С.II. Утім, Ф.I.Кнауер припускав ассіро-вавілонський вплив; [12] Калинович М.Я. Концентри індійського світогляду //Литература.- К., 1928.-Т.I.- С.92; [13] Ильин Г.Ф. Зазнач.праця.- С.39; [14] Калинович М.Я. Зазнач.праця.- С.105; [15] Там же.- С.108-109; [16] Там же.- С.102; [17] Там же.- С.103; [18] За книгою: Кочергина В.А. Начальный учебник санскрита.- М., 1956.- С.3-4. Докладніше див.: Бархударов А.С. Развитие индоарийских языков и древнеиндийская культурная традиция.- М., 1988.- С.11; [19] Кудрявский Д.Н. Четыре стадии в жизни древнего индуса.- Юрьев, 1900; Ларин Б.А. Учение о символе в индийской поэтике.- Л., 1927; Weber A.F. Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte. Aufl. Berlin, 1876; The Markandeya Purâna /Translated by F.E.Pargiter.- Calcutta, 1904; Winternitz M. Geschichte der indischen Literatur. - Leipzig, 1920 - Bd.I-2; Schroeder L. von. Indiens Literatur und Kultur in historischer Entwicklung.- Leipzig, 1887; Hillebrandt R. Vedische Mythologie.- Berlin, 1899; Zimmer H. Altindisches Leben. - S.l., 1879.

Надійшла до редколегії 4.IУ.1994

Б.Бабич, студ.

ДИФТОНГИ В ПОЛІСЬКИХ ГОВОРАХ ТА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Щодо історії поліських дифтонгів існує дві точки зору. Автор дійшов висновків, що свідчать на користь другої, а саме - дифтонги не пов'язані з історією південних говорів і виникли лише в північних діалектах.

Щодо проблеми дифтонгів у науковій літературі з історії української мови домінує гіпотеза Ф.Міклошича: перехід / ѣ,о,е/ в /і/ відбувався через стадію дифтонгізації. Цей процес проходив приблизно так: редуковані занепали і в межах слова утворилась потреба в компенсації звучності, що приводило до подовження етимологічних /о,е/ та /ѣ/ спочатку в довгі голосні однорідної природи, потім - у дифтонги. Після цього один із елементів дифтонга посилився, а слабкий елемент занепав. У рамках цієї гіпотези поліські дифтонги уявляються як стан, законсервований на проміжній стадії переходу.

У 20-х рр. XX ст. виникла гіпотеза В.Ганцова - О.Курило про те, що поліські дифтонги є явищем цілком самостійним, не пов'язаним із стадіями розвитку системи української літературної мови. Остання, імовірніше всього, розвивала трансформаційний процес /ѣ,о,е/ --> /і/ без стадії дифтонгізації. На доказ наводились різноманітні аргументи як із синхронічної, так і з діахронічної фонетики, в т.ч. той, що сучасна дистрибуція дифтонгів у системі поліського діалекту не вкладається в логіку теорії Міклошича: дифтонги з'являються лише під наголосом, у ненаголошеній позиції їх немає: "мешок" - /мішок/, "піеч" - "на печіе"[1].

Не претендуючи на те, щоб остаточно розв'язати дану суперечку, наведемо наше спостереження, зроблене на основі дослідження однієї з поліських говірок. На нашу думку, воно свідчить на користь гіпотези про не пов'язаний з історією літературної мови характер поліських дифтонгів.

Г.Г.Гадамер твердить, що зіткнення теорії із відчуженістю і випадковістю "грубих фактів" означає кінець цієї теорії. Остання

© Б.Бабич, 1994

може існувати, лише ігноруючи такі зіткнення, зосереджуючись на самій собі[2]. В усякому разі, факт, наведений нижче, є досить "небезпечним" для теорії Міклошича, і якщо його не ігнорувати, посилаючись, наприклад, на недостовірність інформації, можливу випадковість, то з точки зору цієї теорії він надзвичайно важко піддається раціональному поясненню.

Згідно із законами синергетики - міждисциплінарного напрямку досліджень нестабільних динамічних утворень - ми можемо вважати, що два явища належать одній системі в тому випадку, якщо вони існують в одному темпосвіті, тобто мають той самий темп розвитку. Розсинхронізація темпосвітів у різних ділянках означає утворення двох самостійних систем[3]. Це твердження корелює із положенням лінгвістичної теорії про те, що мова - єдина до того моменту, поки на всій території її поширення діють ті ж самі закони мовних трансформацій. Якщо ж спосіб рефлексації одиниць колишнього стану змінюється, то це означає виникнення на цій території незалежних мовних або діалектних систем, котрим притаманні власні внутрішні закони розвитку. Вони починають існувати у своїх окремих темпосвітах і контролюють усі явища, що відбуваються в системі на їх території поширення, уніфікують усі процеси мовних змін самостійно. Закони трансформацій, котрі залишаються "ззовні", у тій системі, від якої дана відбрунькувалась, уже не можуть мати якийсь вплив на подальший хід розвитку трансформаційних процесів у нашій системі.

Дифтонги у говірці с.Підлісного Козелецького району Чернігівської області в жодному разі не можна віднести до зникаючих звуків. Вони вживаються надзвичайно послідовно не лише в лексемах, але і у словоформах, незалежно від морфологічної структури останніх, і, до речі, без будь-яких відхилень від загального правила: /ѣ,е/ → ie͡,/о/→ уо͡ - під наголосом. У ненаголошеній позиції: /ѣ,е/ → е, /о/ → о. Під дію цього правила підпадали лише етимологічні /о,е/, а також ті, що на момент дифтонгізації втратили будь-яку етимологічну відмінність із цими звуками. /о,е/, утворені через вокалізацію редукованих /ь,ъ/, в жодному випадку, не залежно від наголосу, не могли ставати дифтонгами: вони на момент дифтонгізації ще не втратили маркованість своєю етимологією /"огонь" ← огънь/. Усі дифтонги в даній говірці є опашними.

У системі досліджуваної говірки коротка форма знахідного відмінка займенника "себе" - "ся" має форму "се". Цей займенник пізніше зрісся з дієсловом: "дивлюсе", "отказуепе". Але згадаймо, що "ся" утворилось із праслов'янської форми "сę" /"оѧ"/. Якщо розглядати інші слова, котрі в системі літературної мови мають "я", утворене з "ę" /ѧ/ ← ен, то помітною стає загальна закономірність: на місці "я" їх відповідники в системі діалекту мають "е", котре не пом'якшує попередній приголосний /"паметь" - пам'ять ← паметь, "крутеть" - крутять ← кроутеть/. Ми робимо висновок, що перетворення носових у системі діалекту відбулось після моменту розсинхронізації трансформаційних процесів у колись єдиній системі давньої української мови. Найбільш імовірно, що в поліських діалектах носові просто втратили свій носовий призвук, у той час, як у південних /що пізніше стали основою української літературної мови/, вони змінили свою природу:

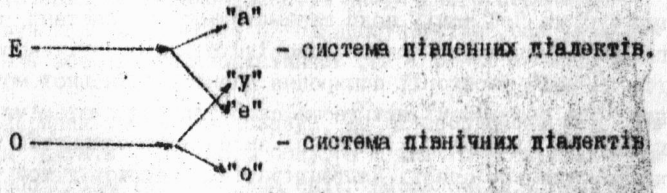

Під час опрацювання текстів діалектного мовлення було виявлено надзвичайно дивний дифтонг у слові "муо͡ж" - муж, чоловік. Дивний тим, що згідно із теорією Міклошича його там не повинно бути.

Справді, давньоукраїнське "муж" утворилось із давнішого "мужь", "ę" ← "он". Але якщо дифтонги були проміжною спільною стадією розвитку ще не розсинхронізованих північної і південної систем давньої української мови, то слід припустити, що дифтонг "уо͡" утворився із "ę", а це - неможливе явище /жодного випадку таких переходів ні в системі поліських, ні південних діалектів не зареєстровано, крім того, така трансформація суперечить логіці цих систем: "у" утворювалось із "ę" лише в південних говорах, а носовий призвук у жодному випадку не міг трансформуватись у другий елемент дифтонга. Визнати такий перехід означало б визнати існування надзвичайно несистемного явища в полі фонетичних трансформацій. Дифтонг "уо͡" міг утворитися лише в тому випадку, якщо вихідним було слово "можь". Останнє ж могло виникнути лише

після того, як "ǫ" втратив, по-перше, свій носовий призвук, по-друге, зв'язок із власною "назальною" етимологією і став у межах діалектної системи рівноправним з етимологічними дифтонгоутворювачами "о" та "е". Виконання другої умови, очевидно, також було загальною закономірністю: рефлекси носових "е", "ǫ" втратили етимологічну маркованість /чого не зробили тотожні їм за природою рефлекси "ь", "ъ"/, і стали підкорятися всім тим процесам, що й первинні етимологічні "о" та "е".

Але як було показано вище, дві останні умови не могли бути виконаними до розсинхронізації північної та південної мовних систем, вони виконувались після неї в уже унезалежених поліських діалектах. Отже, утворення дифтонгів ніяк не може вважатися фактом спільної історії цих двох систем: з достовірністю воно може бути віднесене лише до північних говорів.

Процес дифтонгізації відбувся пізніше процесу деназалізації "ǫ" та "ę" тоді, коли параметри мовної системи, що ніби-то повинні були контролювати однорідність процесу утворення дифтонгів на всій території поширення давньоукраїнської мови, уже були повністю розщеплені між двома самостійними системами південних та північних діалектів. Історичні зміни контролювались ними вже незалежно одна від одної. Дифтонгізація відбулась у той час, коли система північних та південних діалектів "розійшлися" і розвивались за своїми внутрішніми законами. "І" на півдні утворилось без участі дифтонгів, принаймні дифтонгів, що ніби-то мають щось спільне з поліськими - таких просто не існувало. Поліські дифтонги - це відносно недавнє і самостійне явище в системі північних говорів української мови.

[1] Шевельов Ю. Покоління 20-х років в українському мовознавстві //Слово.-1993.-Ч.7.- С.2-3; [2] Гадамер Г.Г. Актуальность прекрасного.- М., 1991.- С.97; [3] Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным //Вопр.философии 1992.-№ 12.- С.3-20.

Надійшла до редколегії 3.IV.1994

Л.П.Дядечко, канд.філол.наук

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ЦИТАТ-РЕМІНІСЦЕНЦІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Визначені релевантні ознаки цитат-ремінісценцій у сучасній українській та російській мовах у порівнянні з іншими лінгвістичними категоріями.

У сучасній лінгвістиці велика увага приділяється дослідженню функціонування одиниць мовлення, у тому числі - одно- і неоднослівних емоційно-експресивних номінат української та російської мови. Серед таких номінат можна виділити групу відтворюваних найменувань - цитат-ремінісценцій /ЦР/, які є фрагментами із загальновідомих літературних та масово-комунікативних /газетних, журнальних, телевізійних тощо/ текстів актуального соціально-оціночного звучання. Найчастіше ЦР використовуються без указівок на джерело, але зберігають асоціативний спадкоємний зв'язок із ним.

Ця попередня дефініція показує, що ЦР споріднена з такими поняттями, як "цитата", з одного боку, а з іншого - "крилатий вираз" та "фразеологізм". З'ясування співвідношення ЦР з цими одиницями шляхом виявлення інтегральних та диференціальних ознак допоможе визначити лінгвістичний статус мовної одиниці, що розглядається.

ЦР і цитата близькі тим, що являють собою фрагменти певних текстів /пор.: цитата, згідно із словником лінгвістичних термінів,- "дослівний уривок із тексту, твору або чиїсь слова, що наводяться на письмі чи усно"[1]/, а відрізняються одна від одної за характером зв'язку з текстом-джерелом та засобом вказівки на нього, функціями та мірою трансформації в новому тексті /тобто тексті, в якому використано ЦР/. До того ж вимоги до текстів-джерел різні: цитата може вилучатися з будь-якого тексту, а ЦР - тільки загальновідомого.

Загальновідомість тексту, фрагментом якого є ЦР, зумовлює імплікітність вираження вказівки на джерело, навпаки, цитата виступає складовою частиною формули типу: "Х відзначив", "Як говорив

© Л.П.Дядечко, 1994

З М І С Т

Л І Т Е Р А Т У Р О З Н А В С Т В О

Наєнко М.К. Сергій Єфремов і його історико-літературна концепція 3

Мельник С.Є. Сергій Єфремов і Микола Зеров - два погляди на історію літератури 16

Бондар Є.М. Орнаментальна проза Гната Михайличенка 23

Боярська Л.В. Біблійні мотиви в дилогії В.Земляка "Лебедина зграя" і "Зелені млини" 28

Гаєвська Н.М. Василь Мова /Лиманський/ та його вірші-посвяти /до постановки проблеми/ 35

Бандура Г.О. Український історичний роман доби "соціалістичного реалізму": до питання про умови і тенденції становлення та розвитку 43

Задорожна Л.М. Прижиттєве шевченкознавство: прорив у замкненому колі 50

Пригодій С.М. Імпресіонізм в українській прозі на рубежі сторіч /до постановки проблеми/ 56

Шевченко Л.Г. Еволюція концепції особистості в прозі останніх десятиліть 63

Хороб С.І. До проблеми жанрів в українській релігійній поезії 73

Ткачук М. Пейзажна лірика Богдана-Ігоря Антонича: міфологія і поетика 78

М О В О З Н А В С Т В О

Сунцова І.П. Інтологічний аспект у науковій творчості академіка М.Я.Калиновича 90

Бабич Б. Дифтонги в поліських говорах та в історії української мови 98

Дядечко Л.П. Лінгвістичний статус цитат-ремінісценцій у сучасній українській та російській мовах 102

Ковленко І.В. Паралелізм дієслівних форм минулого часу 108

Копецька Н.Г. Загальна характеристика лексичної групи на позначення розумової діяльності людини в староукраїнській мові 116

Моїсеєва Л.Ф. Елементи індивідуального стилю Т.Г.Шевченка у творах російських поетів України 123

Мосенкіс Ю.Л. Значення компаративних досліджень для українського мовознавства 129

Наєнко Г.М. Термінологія філософії у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького 133

Ніколаєва Н.О. Два типи відприкметникових прислівників на -о, -е за пресупозиційною семантикою в українській мові 145

Теряєв Д.О. Українське слово в записних книжках Гоголя /до 185-річчя з дня народження/ 150

Старовойт Ю.Л. Надфразова єдність - синтаксична одиниця чи текстуальна категорія? 158

Стрельчук Г.П. Вираження числівникових форм в українських інтермедіях ХУП-ХУШ ст. 165

Халимоненко Г.І. Тюркізм у термінології судноплавства української мови 173

Шевченко Л.І. Проблематика цінності в лінгвістиці як проекція філософської традиції 180

Чемес В.Ф. Про нормативність наукового писемного мовлення мовознавців центрального і південно-східного регіонів України /порівняльна лінгвістична характеристика/ 188

Шовгун П.О. Комунікативна ситуація як фактор вибору мови спілкування 197

Ф О Л Ь К Л О Р И С Т И К А

Гончаренко О.М. Етнофольклористична та краєзнавча діяльність Д.І.Яворницького 202

Щербак С.В. Звичаї та обряди в конфліктах української драматургії першої половини XIX століття 209

Наукове видання

Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка

Літературознавство
Мовознавство
Фольклористика

Випуск 2

Редактор О.В.Шевлякова
Молодші редактори В.Р.Зал-Заде, Ю.І.Омельчук

Підписано до друку 9.12.1994р. Формат 60х84 1/16.
Папір друк. Друк офс. Фіз.друк.арк. 13,5.Ум.друк.арк.12,55.
Тираж 150.Замовлення 379.
ВПЦ "Київський університет".252017.Київ-17,Б.Шевченка,14.

Літературознавчі статті присвячені малодослідженим питан історії і теорії літератури, проблемам поетики і віршознавства, а також зв"язкам української літератури з іншими світовими літературами.

Праці з мовознавства порушують широке коло питань: термін логії, місця української мови в генеологічній класифікації - серед інших слов"янських, неслов"янських індоєвропейських і неіндоєвропейських мов, а також індологічні дослідження академіка М.Я.Калиновича.

Розділ фольклористики представлений новими працями з проб історіографії українського фольклору у вітчизняній науці, дослі женням теоретичних проблем взаємозв"язків народної творчості та драматургії.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів, студенті

Редакційна колегія: М.К.Наєнко, д-р філол.наук, проф./відп. ред./; Н.М.Гаєвська, канд.філол.наук, доц./наук.ред./; С.І.Дяченко /техн.секр./; О.І.Білодід, д-р філол.наук, проф.; Л.В.Грицик, д-р філол.наук, проф.; П.П.Кононенко, д-р філол.наук, проф.; С.В.Семчинський, д-р філол.наук, проф.; О.С.Снітко, д-р філол.нау доц.; Л.Ф.Дунаєвська, канд.філол.наук, доц.; Н.Ф.Зайченко, канд. філол.наук, доц.; Л.М.Паламар, канд.філол.наук, доц.; Г.П.Стрільчук, канд.філол.наук, доц.

Адреса редакційної колегії: 252017, Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, Київський університет, філологічний факультет, тел. 221 02-02

© ВПЦ "Київський університет", 1994

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

М.К.Наєнко, д-р філол. наук

СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ І ЙОГО ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНА КОНЦЕПЦІЯ

Ідеться про деякі аспекти історико-літературної концепції видатного українського філолога. Автор розглядає її в контексті інших поглядів на літературу в XX ст. і доводить її значущість у становленні й розвитку української науки про словесну творчість.

Сергій Олександрович Єфремов /справжнє прізвище Охріменко, змінене батьком чи дідом після одержання сану священника/[1] верстав свою життєву й наукову путь неспокійно, часом круто й примхливо і, мабуть-таки, через це /починаючи з 10-х рр. XX ст./ був постійно "на виду" і в політичних, і в літературно-наукових колах України. Вищу освіту він здобув на юридичному факультеті Київського університету в 1901 р.; вона /юридична освіта/ певною мірою сприяла його громадянській і громадській орієнтації в житті, але наукові запікавлення в нього сформувалися в іншій, а саме - філологічній сфері. За яких-небудь десять літ праці в цій сфері Єфремов зумів сягнути по-справжньому дивовижних наслідків історико-теоретичного осмислення української літератури. Видавши в 1911 р. свою "Історію українського письменства", він одразу став в один ряд із тими атлантами, які своїми дужими раменами на рубежі XIX-XX ст. надійно підтримали духовне небо України, зведене в нові часи великим Кобзарем. Основою того неба було волелюбне устремління українського народу і його художній та інтелектуальний потенціал, що формувався протягом багатьох століть і тисячоліть. Варто підкреслити: саме тисячоліть. М.Грушевський, принаймні, знаходив у фольклорних джерелах України такі художні ідіоми й образні вислови, які могли народитися не пізніше, як на рубежі старої й нової ери, тобто - забагато століть до введення нашого народу в християнську віру і запровадження чужої

© М.К.Наєнко, 1994